

IJTIMOIIY-GUMANITAR SOHADA ILMIIY-INNOVATION TADQIQOTLAR

ILMIY METODIK JURNALI

ISSN 3060-5059

VOL.3 № 5

2026

IBN SINONING TIBBIY QARASHLARI VA U FOYDALANGAN TIBBIY LEKSIKA

Murtazaeva Xadicha Nuriddinovna

Toshkent davlat tibbiyot universiteti Termiz filiali, o'qituvchi

Annotatsiya

Mazkur maqolada Ibn Sinoning tibbiy qarashlari, uning kasalliklarni tasniflash, mizoj nazariyasi, Mazkur maqolada Ibn Sinoning tibbiy qarashlari, uning kasalliklarni tasniflash tamoyillari, mizoj nazariyasi, diagnostik va prognostik yondashuvlari hamda Al-Qonun fi't-tibb asarida qo'llangan tibbiy leksikaning lingvistik va leksikografik xususiyatlari keng tahlil qilinadi. Tadqiqotda Ibn Sino tibbiyotining nazariy asoslari bilan amaliy tibbiyot o'rtasidagi bog'liqlik, uning ilmiy termin yaratishdagi yondashuvi hamda Sharq va G'arb tibbiy an'analariga ko'rsatgan ta'siri yoritiladi. Shuningdek, asarda qo'llangan kasallik nomlari, dorivor moddalar, simptomatik va anatomik terminlarning semantik tuzilishi hamda ularning zamonaviy tibbiy terminologiyadagi aks-sadosi o'rganiladi. Maqola Ibn Sino tibbiy leksikasini tarixiy-lingvistik nuqtayi nazardan tahlil qilish orqali tibbiy terminologiyaning shakllanish jarayonini chuqurroq anglashga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: Ibn Sino, Al-Qonun fi't-tibb, tibbiy leksika, mizoj, terminologiya, Sharq tibbiyoti, leksikografiya, kasallik tasnifi.

МЕДИЦИНСКИЕ ВЗГЛЯДЫ ИБН СИНО И ИСПОЛЬЗУЕМАЯ ИМ МЕДИЦИНСКАЯ ТЕРМИНОЛОГИЯ

Муртазаева Хадича Нуриддиновна

Термезский филиал Ташкентского государственного медицинского университета, преподаватель

Аннотация

В данной статье проводится всесторонний анализ медицинских взглядов Ибн Сины, его принципов классификации болезней, теории темперамента, диагностических и прогностических подходов, а также лингвистических и лексикографических особенностей медицинской лексики, используемой в «Аль-Канун фи-т-тибб». Исследование освещает взаимосвязь между теоретическими основами медицины Ибн Сины и практической медициной, его подходом к созданию научной терминологии и его влиянием на восточную и западную медицинские традиции. Также изучается семантическая структура названий болезней, лекарственных веществ, симптоматических и анатомических терминов, используемых в работе, и их отражение в современной медицинской терминологии. Статья призвана обеспечить более глубокое понимание процесса формирования медицинской терминологии путем анализа медицинской лексики Ибн Сины с историко-лингвистической точки зрения.

Ключевые слова: Ибн Сина, «Аль-Канун фи-т-тибб», медицинская лексика, темперамент, терминология, восточная медицина, лексикография, классификация болезней.

IBN SINA'S MEDICAL VIEWS AND HIS MEDICAL VOCABULARY

Murtazaeva Xadicha Nuriddinovna

Termez Branch of Tashkent State Medical University, Lecturer

Abstract

This article comprehensively analyzes Ibn Sina's medical views, his principles of disease classification, temperament theory, diagnostic and prognostic approaches, and the linguistic and lexicographic features of the medical lexicon used in Al-Qanun fi't-tibb. The study highlights the relationship between the theoretical foundations of Ibn Sina's medicine and practical medicine, his approach to creating scientific terminology, and his influence on Eastern and Western medical traditions. It also studies the semantic structure of the names of diseases, medicinal substances, symptomatic and anatomical terms used in the work, and their echo in modern medical terminology. The article serves to provide a deeper understanding of the process of formation of medical terminology by analyzing Ibn Sina's medical lexicon from a historical-linguistic point of view.

Keywords: Ibn Sina, Al-Qanun fi't-tibb, medical lexicon, temperament, terminology, Eastern medicine, lexicography, disease classification.

Sharq uygʻonish davri ilm-fani tarixida Ibn Sino (Abu Ali ibn Sino) oʻzining tibbiyot, falsafa, mantiq va tabiiy fanlar sohasidagi chuqur ilmiy qarashlari bilan alohida oʻrin egallaydi. U nafaqat Sharq ilm-fanining, balki butun jahon tibbiyoti tarixining eng yirik namoyandalaridan biri sifatida tan olinadi. Ibn Sino tibbiyot fanini nazariy asoslar bilan mustahkamlab, uni tizimli ilmiy fan darajasiga koʻtargan mutafakkir sifatida qadrlanadi. Uning eng yirik ilmiy merosi hisoblangan Al-Qonun fiʼt-tibb asari asrlar davomida Sharq va Gʻarb tibbiyot maktablarida asosiy qoʻllanma boʻlib xizmat qilgan hamda tibbiy bilimlarning ensiklopedik majmuasi sifatida yuqori baholangan. Ibn Sino tibbiyotga yondashuvida inson organizmini yaxlit tizim sifatida oʻrganish gʻoyasiga tayangan boʻlib, u kasalliklarni faqat tashqi belgilar orqali emas, balki ichki sabablar, muvozanat buzilishi va organizmning tabiiy holati bilan bogʻliq holda izohlaydi. Uning fikricha, sogʻliq va kasallik oʻrtasidagi asosiy omil organizmdagi toʻrt unsur — issiqlik, sovuqlik, quruqlik va namlik muvozanati bilan belgilanadi. Shu asosda shakllangan “mizoj” nazariyasi tibbiy qarashlarning markaziy tushunchasi sifatida xizmat qiladi [1].

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili.

Shu bilan birga, Ibn Sino tibbiy merosining eng muhim jihatlaridan biri uning boy va tizimli tibbiy leksikasidir. Al-Qonun fiʼt-tibbda qoʻllangan terminlar nafaqat tibbiy tushunchalarni ifodalashga xizmat qiladi, balki oʻz davri ilmiy tafakkurining lingvistik modelini ham aks ettiradi. Ushbu leksika arab, fors va qadimgi yunon tibbiy anʼanalarining sintezi sifatida shakllangan boʻlib, unda kasallik nomlari, simptomlar, dorivor moddalar va anatomik birliklar aniq tizimlashtirilgan holda berilgan.

Ibn Sino tibbiyotda inson organizmini yaxlit tizim sifatida koʻradi. Uning asosiy gʻoyasi — sogʻliq organizmdagi toʻrt unsur muvozanatiga bogʻliq degan qarashdir: issiqlik, sovuqlik, quruqlik va namlik [2].

Mizoj nazariyasi. Mizoj Ibn Sino tibbiyotining markaziy tushunchalaridan biri boʻlib, u organizm holatini toʻrt asosiy sifat — issiqlik, sovuqlik, quruqlik va namlik muvozanati orqali izohlaydi. Ibn Sino qarashiga koʻra, sogʻlom organizmda ushbu unsurlar oʻzaro muvozanatda boʻladi, yaʼni sogʻlom holat muvozanatga asoslanadi, kasallik esa ana shu muvozanatning buzilishi natijasida yuzaga keladi.

Tahliliy misol:

- issiq + nam mizoj — sogʻlom holat;
- sovuq + quruq mizoj — kasallik holati.

Bu yondashuv shuni koʻrsatadiki, kasallik tashqi belgilar yigʻindisi sifatida emas, balki organizm ichki tizimining buzilishi sifatida talqin qilinadi. Shu jihatdan mizoj nazariyasi tibbiyotda etiologik (sababga asoslangan) fikrlashning dastlabki shakllaridan biri hisoblanadi.

Tahlil va natijalar.

Ibn Sino kasalliklarni tizimli ravishda tasniflab, ularning kelib chiqish sabablarini ichki va tashqi omillarga ajratadi. Tashqi omillar sifatida iqlim sharoiti, ovqatlanish tartibi, turmush tarzi kabi omillar koʻrsatilsa, ichki omillar sifatida irsiyat, organlar holati va organizmning tabiiy zaifliklari eʼtiborga olinadi.

Tahliliy misol:

- sovuq havo — shamollash;
- notoʻgʻri ovqatlanish — oshqozon buzilishi [3].

Tuzilish kasalliklari ham toʻrt xil boʻladi:

1. **Shakl buzilish kasalliklari.** Bu kasalliklarda shaklning buzilishi tabiiy koʻrinishni oʻzgartiradi va faoliyatga salbiy taʼsir koʻrsatadi. Masalan, toʻgʻrining egri boʻlishi, egrining toʻgʻri boʻlishi, doiraning toʻrtburchak shaklga kirishi yoki toʻrtburchakning doira shakliga aylanishi kabi holatlar.
2. **Oqim yoʻllarining kasalliklari.** Bular oʻz navbatida uch turga boʻlinadi:
 - kengayishdan kelib chiqadigan kasalliklar (masalan, koʻz qorachigʻining kengayishi);
 - torayishdan yuzaga keladigan kasalliklar (koʻz qorachigʻi, nafas yoʻllari yoki qiziloʻngachning torayishi);
 - tiqilish bilan bogʻliq kasalliklar (koʻzning uzumsimon qatlamidagi teshiklarning yoki jigar tomirlarining tiqilishi kabi holatlar).
3. **Qopchiq va boʻshliqlar kasalliklari.** Bunday kasalliklarda aʼzolar kattalashishi yoki torayishi mumkin. Masalan, meʼda torayishi yoki tutqanoq kasalligida miya qorinchalarining torayishi kuzatiladi. Ayrim hollarda ular qon bilan toʻlib qolishi ham mumkin, masalan, sakta kasalligida miya qorinchalarining tiqilishi kabi.
4. **Aʼzolar yuzalarining kasalliklari.** Masalan, meʼda va ichaklarning silliq holatini yoʻqotishi yoki aksincha, gʻadir-budur boʻlib qolishi, kekirdak yuzasining gʻadir-budur holatga kelishi kabi [4].

Bu tasniflash tizimi kasalliklarni faqat simptomatik jihatdan emas, balki sababiy bogʻliqlik

asosida tushuntirish imkonini beradi. Shu bois Ibn Sinoning kasalliklarni tasniflash yondashuvi zamonaviy etiologik tibbiyot prinsiplari bilan uyg'un bo'lib, ilmiy tibbiyot rivojida muhim tarixiy bosqich sifatida baholanadi.

Al-Qonun fi't-tibb tibbiy leksika nuqtayi nazaridan juda boy va tizimli manba hisoblanadi. Undagi terminlar arab, fors va yunon tibbiy an'analari asosida shakllangan. Asarda tibbiy leksika bir nechta asosiy qatlamlardan iborat bo'lib, ular anatomiya terminlari, kasallik nomlari, farmakologik birliklar va simptomatik terminlarni o'z ichiga oladi. Anatomiya terminlari inson organizmining tuzilishini ifodalasa, kasallik nomlari patologik holatlarni aniqlash va tasniflashga xizmat qiladi. Farmakologik birliklar dorilarning ta'sir xususiyatini ko'rsatsa, simptomatik terminlar kasallik belgilarini ifodalaydi.

Mizojga oid leksika Ibn Sino tizimida markaziy o'rin tutadi. "Mizoj", "issiq mizoj", "sovuq mizoj" kabi birliklar orqali organizm holati ifodalanadi va bu terminlar organizmdagi muvozanat yoki nomuvozanatni semantik jihatdan aks ettiradi. Shu bilan birga, kasallik terminlari sifatida "isitma", "balg'am kasalligi" va "asabiy buzilish" kabi birliklar qo'llanadi. Ayniqsa, "balg'am" tushunchasi Ibn Sino tizimida organizm suyuqliklaridan biri sifatida talqin qilinib, uning ortishi kasallik kelib chiqishiga sabab bo'lishi mumkinligi bilan izohlanadi [2].

Dorivor terminlar esa "isituvchi dori", "sovituvchi dori" va "qurituvchi dori" kabi tasnif asosida berilgan. Bu farmakologik yondashuv organizm mizojini muvozanatga keltirishga yo'naltirilgan bo'lib, umuman olganda, Ibn Sino tibbiy leksikasi kasalliklarni nafaqat nomlash, balki ularni sababiy va tizimli asosda izohlashga xizmat qiladigan mukammal ilmiy terminologik tizimni tashkil etadi.

Ibn Sino tibbiy leksikasining asosiy xususiyatlari uning ilmiy tafakkuridagi aniqlik, tizimlilik, semantik izchillik va universal tushunarlilik tamoyillari bilan belgilanadi. Ya'ni u tibbiy tushunchalarni faqat nomlash bilan cheklanmay, ularni mantiqiy tizimga solish orqali ifodalagan. Ibn Sino termin yaratishda bir nechta usullardan foydalangan bo'lib, ular mavjud so'zlarni qayta semantikashtirish, tasniflash orqali yangi tushunchalar yaratish hamda analogiya asosida nomlash kabi jarayonlarni o'z ichiga oladi. Bu esa uning leksik tizimini ilmiy jihatdan barqaror va tushunarli qilgan.

Qiyosiy jihatdan qaralganda, Ibn Sino tizimi arab-fors til asosiga tayangan, falsafiy yondashuvga ega bo'lgan va ko'proq tasviriy terminlardan foydalangan. Zamonaviy tibbiyot esa ingliz-lotin til asosiga qurilgan bo'lib, empirik yondashuv hamda qat'iy standartlashtirilgan terminologiya tizimi bilan ajralib turadi [4].

Shu bilan birga, Ibn Sino tibbiy leksikasi Sharq tibbiyotining ilmiy asosini yaratgan, G'arb tibbiyotining rivojiga sezilarli ta'sir ko'rsatgan hamda tibbiy terminologiyaning ilk tizimli modelini shakllantirgan. Uning mashhur Al-Qonun fi't-tibb asari qariyb olti yuz yil davomida Yevropa universitetlarida asosiy tibbiy qo'llanma sifatida foydalanilgan. Bu holat uning ilmiy ahamiyati va global tibbiyot tarixidagi o'rnini yaqqol tasdiqlaydi.

Xulosa.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, Ibn Sinoning tibbiy qarashlari ilmiy tizimlilik va mantiqiy asosga ega bo'lib, uning Al-Qonun fi't-tibb asaridagi leksika tibbiy terminologiyaning dastlabki mukammal tizimlaridan biridir. Ibn Sino yaratgan terminlar bugungi zamonaviy tibbiyot terminologiyasining shakllanishiga katta ta'sir ko'rsatgan. Kelgusida uning tibbiy merosini lingvistik va leksikografik jihatdan chuqur o'rganish, Sharq va G'arb tibbiy terminologiyasini qiyosiy tahlil qilish ilmiy jihatdan muhim ahamiyat kasb etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Nurboyev F. E., Tilloyeva Sh. Sh., Raxmatova D. B. Ibn Sino ta'limoti: ichki kasalliklar, xalq tabobati fanidan o'quv qo'llanma (to'ldirilgan, qayta ishlangan 2-nashr). – Buxoro: Buxoro nashriyoti, 2016. – 392 b.
2. Hippocrates; Heraclitus of Ephesus; Jones W. H. S.; Potter P.; Withington E. T.; Smith W. D. Hippocrates. – London: Heinemann; New York: Putnam, 1923–1995. – Vol. 1. – P. 452.
3. Vit Y. The Origins of Medical Terminology // Scientific Journal of Polonia University. – 2022. – P. 102–108.
4. Заблудовский П. Е., Крючок Г. Р., Кузьмин М. К., Левит М. М. История медицины. – М.: Медицина. – С. 352.